

A MAGYAR PROTESTANTIZMUS ÚTJAI

BÉKÉS, nyugodt, „konszolidált“ időkben — ami ugyan rendszertanilag nagyon relatív fogalom — a történelmileg kristályosult vallások és vallásos közösségek élete és munkája nem szokott kelteni különösebb érdeklődést. Még a saját átlagos híveik nagy tömegében sem, annál kevésbé kívülálló szemlélőkben — olyanokban, akiket a vallások és vallásos közösségek élete és működése nem speciális hitéleti, hanem általános közéleti szempontból foglalkoztat inkább. De mihelyt az emberi együttélés szilárdaknak hitt alapjait földrengés rázza meg, örökké tartóknak vélt évszázados keretek hullanak szét, és a nagy összeomlás megtörténte után évekig és évtizedekig gyötrelmes nehézségek közt folyik az újjáépítés a még sokszor meg-megremegő talajon: a figyelem, mégpedig nemcsak a hívőké, azonnal fokozott mértékben fordul a vallás és közösségei felé. Ennek nem csupán az az általános emberi lélektani oka van, hogy a bizonytalan földi helyzetbe jutott ember természetes lelki reflexmozdulattal igyekszik az örökkévalóságba behorgonyozni létét. Oka ennek — legalább is a köz dolgain gondolkodni szerető ember részéről, akár „vallásos“ ő, a szó megszokott értelmében, akár nem az — az a szociológiai szükségérzet is, hogy a földrengéses társadalom egész alapszerkezetét vizsgálat alá vegye a megbízhatóság szempontjából. Ebbe az alapszerkezetbe pedig nagyon mélyen belészövődnek a vallás egyéni és közösségi funkciói és szervei is.

Egy vízvezeték vagy egy villanytelep szerkezete, amíg kifogástalanul működik, kizárólag csak a szakembereket érdekli; de ha a szerkezet egyszer fölmondja a szolgálatot s ennek következtében egyszerre tömegek maradnak szomjan és sötétségben, igazán nem lehet rossz néven venni, ha még a sarki hordár is technikusnak csap föl s nemcsak megfeddi és megbírálja, de tanácsokkal is igyekszik ellátni a felelős szakembereket, hogy a bajon, mely az ő baja is, annyi tízezrek között, miként segítsenek. Ezért csak egészen természetes, hogy mai nehéz magyar életünkben is úgy előtérbe kerültek a vallások és egyházak problémái, mint még talán soha a reformáció kora óta. És azon sincs semmiféle csodálni vagy megütközni való, hogy ezekkel a problémákkal ma minálunk legegényibb, legeredetibb módon és legtöbb feltűnést keltve éppen nem a „szakemberek“: lelkészek és teológusok foglalkoznak. Ennek úgy a vallás, mint az egyetemes magyar közélet szempontjából csak örülni lehet. Jaj volna annak a vallásnak, amelyik még az ilyen időkben is csak a papjait és céhbéli írástudóit, farizeusait, zelotáit érdekelné! Másfelől, minél inkább fordul a vallás

felé válságos időkben a közfigyelem, annál valószínűbb, hogy a vallás és annak közösségi élete, a szokatlan kritikák tisztító kereszttüzében megifjodva és megacélozódva, jobban fogja ezután betölteni szerepét az egyetemes nemzetéletben, mint ahogyan eddig tette.

Ezért esik — és ezért jó, hogy esik — manapság nagyon sok szó a magyar protestantizmusról is, oly helyeken, ahol az eddig szokatlan volt és olyan egyének részéről, akiknek normálisabb körülmények között alighanem sohasem jutott volna eszükbe ily irányú érdeklődés és foglalkozás.

Bármily exotikus, szög feje mellé ütő s nem egyszer bántóan felületes vagy éppen igazságtalan e hozzászólások egyike-másika, a magyar protestantizmus fenntartás nélkül csak örülhet nekik és csak köszönettel tarthatik értük. Hiszen kivétel nélkül valamennyi azt mutatja, hogy a mai magyar élet a protestantizmustól még vár valamit, mégpedig — hiába csak negyedrészes csonkaországi magyarság vallja vallásának! — rendszerint nagy dolgokat vár. Vannak, akik azt várják tőle, hogy az ország és a nemzet jobb jövője érdekében mielőbb — tűnjék el s adja át helyét a magyarság nagy többsége keresztyén lelki formájának. Vannak, akik egészen ellenkezőleg, szintén egyetemes állami, nemzeti s faji érdekből, azt a jövendőt szánják neki, hogy jusson teljes diadalra Magyarországon nemcsak szellemével és nemcsak egyházpolitikailag, de ha lehet, még statisztikailag is. E két egyformán bizarr szélsőség között pedig a kevésbé szélsőséges nézetek és jótanácsok egész sora helyezkedik el a magyar protestantizmus útjait illetőleg.

Foglaljuk őket össze röviden legfőbb típusaik szerint, hogy elmondhassuk róluk — semmi esetre sem a felekezeti pártember elfogultságával, de nem is a teológus-„szakember“ fölényével — a magunk szerény egyéni véleményét, amely talán másokét is tisztázódnival segíti.

AZ ELSŐ TÍPUSBA azoknak a felfogása tartozik, akik szerint a magyar protestantizmusnak minden körülmények között a politikai, társadalmi és művelődési progresszivitás és az ezzel válthatatlan kapcsolatban állónak hitt liberalizmus vonalán kell elhelyezkednie. Ez a felfogás, a maga sokféle árnyalatával, mindenesetre egy többszázados hagyományra támaszkodik. Szerinte a protestantizmus a keresztyén vallás életében lényegileg a szabadvizsgálódás, általában a szabadság elvét képviseli, az egyéniség és az alanyiség jogainak előharcosa s a történelemben mindig az individualista és szubjektivista jellegű és célú szabadságmozgalmakat támogatta a vallás szellemi és erkölcsi tekintélyével. Ezeketől tehát a jövőben sem szakadhat el. Mérsékelt vagy épp a konzervatívizmus felé hajló liberálisok és radikális progresszívek egyaránt hangoztatják ezt. Sőt alapjában még az a törekvés is idetartozik, amelyik — a világháború és a forradalmak előtt és alatt különösen érdekes jelenségekben nyilvánulva, ma azonban egészen visszahúzódva — a szociáldemokrácia számára igyekeznék megnyerni a magyar protestantizmus támogatását. Mert a szocializmus céljai közé a liberalizmus semmiféle formájában és fogalmazásában nem tartozik ugyan oda, de eszközül mindenféle liberális és progresszív törekvést annál inkább ki szokott használni, akkor sem vetve meg

azokat, hogyha a tőle egyébként „magánügyeként kezelt s valójában, az uralkodó elmélet és gyakorlat szerint, még sokkal lejjebb értékelt vallásos élet terén jelentkeznek is.

Ez a felfogás joggal hivatkozhatik arra, hogy különösen a magyar nemzetélet múlt századi liberális átalakulásában, majd ennek a liberalizmusnak a fénykorában a protestantizmus a népességi számarányát jóval meghaladó jelentőségű szerepet vitt. A magyar politikát és közművelődést ekkoriban egészen átította a protestáns szellemiség. Lehetetlen, — mondják — hogy a protestantizmus a jövő magyar életnek másféle fejlődési, illetőleg visszafejlődési vonalát támogassa, mint azt, amelyre ez a múltja kötelezi.

Teljesen igazat kellene adnunk ennek a felfogásnak, hogyha elfogadhatnák azt az alaptételét, hogy a protestantizmus lényege szerint nem más, mint szabadságmozgalom. De szerintünk éppen ez nem áll. A protestantizmus csak formailag, történelmi eredete szerint szabadságmozgalom. Az örök lényege éppen ellenkezőleg teljes kötöttség a keresztyén vallás nagy, kijelentett isteni tekintélyeihez. Ezeknek a tekintélyeknek a számát — szemben a középkori keresztyén felfogással — csak azért redukálta a protestantizmus, hogy az elvetett tekintélyek súlyával is a meghagyottakét fokozza: az Igének és az azt átvilágító Szentléleknek, Krisztusnak és az ő Testének, a láthatatlan egy, közönséges (= katolikus) Anyaszentegyháznak, mindezekben pedig a teremtő, megváltó és megszentelő Istennek s az Ő örök törvényeinek a tekintélyét.

A protestantizmusnak tehát nem a „szabadvizsgálgóság“, a „szabadgondolkodás“, a „vallási haladás és liberalizmus“, hanem ez a tekintélyi kötöttség a lényege. A szabadság az ő számára nem cél, csak eszköz. Bizonyos, hogy ehhez az abszolút kötöttséghez csak más egyéb, a protestantizmustól alsóbbrendűeknek és éppen ezért szükségtelemeknek tekintett vallási kötöttségek alól való felszabadulás útján lehetett eljutni. Innen van, hogy a protestantizmus a (nem akármilyen, hanem) „lelkiismereti szabadságra“ eleitől fogva olyan nagy súlyt helyezett és helyez ma is. És innen van nem protestánsok részéről az a csaknem leküzdhetetlen optikai csalódás, hogy ők a némely vallási tekintélyektől elszakadt protestantizmusban elejétől fogva egy minden isteni tekintélytől elszakadt s az egyéni emberi ész és a szubjektív vallási érzésvilág féktelen önbálványozásában kimerülő forradalmi eszmemozgalmat látnak.

De egy cseppel sem kisebb azoknak az optikai csalódása, akiknek szemében a protestantizmus lelki szabadságtörekvései eszközből céllá, formából lényeggé lettek. Az ilyenek száma a protestáns egyházakon belül és kívül egyformán nagy. Naggyá tette a felvilágosodás racionalisztikus kora és szelleme, amely ugyan egyáltalán nem protestáns, sőt még csak nem is vallásos forrásokból fakadt és táplálkozott, de a protestantizmussal — főként egyházpolitikai okokból — mégis nagyon benső szövetségre lépett. Ez a szövetség történelmileg kikerülhetetlen volt, de a protestantizmusra nézve átmeneti hasznok és előnyök után végül mégis erősen passzív mérlegeredménnyel zárult. Ennek az eredménynek végsőleg leszűrődött redukciója a „protestan-

tizmus-liberalizmus“ egyenlet, amely a liberalizmus mérsékeltebb és haladóbb formái számára még ma is a keresztyén vallási alátámasztás egy nemét biztosítja, a protestantizmust ellenben éppen vallási lényegétől üresíti meg.

Amíg ez a lényeg tisztán áll szemünk előtt, addig nem fogadhatjuk el azt a követelést, hogy a protestantizmusnak akár Magyarországon, akár egyebütt, feladata és kötelessége minden néven nevezendő liberalizmust és progresszivitást támogatnia. Az a kérdés, mit akar szabaddá tenni a liberalizmus és milyen irányban történik ez a progresszió. Az olyan liberalizmushoz vagy épp radikalizmushoz, amelynek kimondott célja vagy szükségszerű és előrelátható következménye nem az Isten fönnsége alatt meghajtó szellemi és erkölcsi élet folytonos értékgyarapodása a magyar nemzettestben, a magyar protestantizmus sohasem nyújthat segédkezet. És az olyan progressziót, amely megtévesztően szőtt leplei alatt tulajdonképpen az animalitás felé való regressziót jelent, a magyar protestantizmus sohasem segítheti a magyar nemzet nyakára ülni s még alkalmilag sem szövetkezhetik vagy kacérkodhatik vele, ha nem akar árulójává lenni önnön lényegének.

Az a liberális progresszió, amely a magyar nemzeti és államéletet 1790-től 1895-ig betöltötte, legkiválóbb képviselőiből oly magasrendű és keresztyéni szempontból kifogástalan szellemi és erkölcsi értékkel, bírt, hogy a protestantizmusnak nem volt oka iránta bizalmatlannak lennie. Más kérdés azután, hogy a saját lényege alapján még akkor is indokolt volt-e részéről az, hogy a magyar liberalizmus egész rendszerének (például iskolapolitikájának) jóformán fenntartás nélkül két emberöltőre a karjaiba vetette magát. Az meg már szerintem nem is kérdés, hogy a fin de siècle elkövetkezével eredeti értékes tartalmából mind jobban kivetkőző liberalizmussal és az annak sarkába lépő radikális „progresszióval“ szemben a protestantizmusnak csak egyféle magatartása lehet: kritikai. Ez a kritika pedig akkor sem szünetelhet, — sőt akkor kell legéberebbnek lennie — amikor a liberális-radikális progresszió, különösen az egyházpolitikai téren hirdetett elveivel és kifejtett magatartásával, a protestantizmusnak átmenetileg akár kedvezni látszik is.

A LIBERALIZMUS — legalább is abban a klasszikus formájában, amelyből a protestantizmussal Magyarországon szövetkezett — egészben véve inkább a múlté már, mint a jelené; jövőt pedig (ez nem értékítélet!) éppen csak radikális-progresszív átalakulásában, hogy ne mondjuk: elfajzásában, remélhet. Vele átlósan szemben áll egy teljesen „modem“, mert egészen a mának égető szükségleteiből és lelki vívódásaiból kialakult társadalmi, politikai és művelődési irány: a fajvédelem, amelynek Európában Németországon kívül Magyarországon van ma a legtemperamentumosabb irodalmi és politikai képviselője és legtöbb társadalmi rezonanciája.

Rendkívül nevezetes, hogy a magyar protestantizmus szövetségére a fajvédelem is számít s azt évről-évre feltűnőbb megnyilatkozásban akarja megszerezni magának. Már a faj védelem régebbi, antiszemita jobbszárnya is mindjárt 1919 óta figyelemreméltó kísérleteket tett

s átmenetileg bizonyos eredményeket ért is el ebben az irányban. De néhány év óta valósággal vehemens kísérleteket tesz erre nézve a fajvédelem kialakulóban levő balszárnya, amely germánban és szlávban a zsidóval egyenrangú, ha ugyan valamivel még annál nem is veszedelmesebb ellenségét látja a magyar fajiságnak s türelmetlenül invitálja a maga oldalára a magyar protestantizmust, elsősorban a kálvinizmust, amelyet szerinte a „sváb-tót klerikális reakció“ egyszerre fenyeget megfojtással tiszta magyar fajiságában is, meg vallásában is.¹

A fajvédelem arra szeret hivatkozni, hogy a történelmi magyar faj ma előttünk álló legértékesebb vonásainak kitermelésében a protestantizmusnak, kivált kálvini formájának különlegesen nagy része volt s a mellett e fajiságnak öntudatra juttatásában és — különösen a habsburgi egyház- és állampolitikával szemben — a megvédelmezésében is. Csak múltja legértékesebb hagyományaihoz marad tehát szerinte hű a magyar protestantizmus, ha ma is fenntartás nélkül azok oldalára áll, akik előtt a magyar fajiságnak kíméletlen megvédése, korlátlan kifejlődésének és föltétlen szuverenitásának biztosítása a *salus rei publicae* és a *suprema lex*.

Erre az igényre nagyon egyszerű a felelet. A protestantizmus keresztyén vallás, tehát nem faji vallás. Ha hozott valami újat a keresztyénség a világba, hát akkor a vallásnak a fajiságtól s általában minden konkrét etnikumtól és politikumtól való radikális elvi függetlenítését hozta. Hatásai, eredményei közé a keresztyénségnek kétségtelenül minden időkben odatartozott — s természetyszerűleg oda is kell, hogy tartozzék — az őt elfogadott fajok és népek történelmi arculatának és jellemének megformálása vagy kiteljesítése, nemzeti életének erkölcsi megalapozása és lelki-testi higiéniájának üdvös szabályozása is. De célul mindezt sohasem tűzheti maga elé, egyszerűen azért, mert nem jöhet ellenkezésbe a Jézus Krisztus határozott parancsával: „Keressétek először Istennek országát és az ő igazságát; és ezek mind megadatnak néktek!“

A magyar protestáns keresztyénségnek is megvoltak a maga nem kicsinyelhető hatásai és eredményei a magyar nép fajiságának kifejlesztése, történelmi jellemének kidomborítása és tudatra emelése terén. Vegyük akár a szigorú 16—17. századi protestáns erkölcsiség testileg-lelkileg nevelő higiéniikus hatását (beleértve a protestáns lelkész! család nagyon értékes szerepét a faji eugenika és szelekció terén!), akár a nemzeti nyelv, iskola és irodalom protestáns kultúráját; akár az egyházi élet formáiban lassan kifejlődő sajátosan magyar és józanon demokratikus szellemet; akár az elemi erővel feltörő nemzeti aspirációknak a vallás és az egyház szentséges védelme alá helyezését — mindezek által a protestantizmus a magyarságnak úgyis mint fajnak, úgyis mint nemzetnek eltagadhatatlanul hatalmas fejlesztője lett. De éppen azáltal lett azzá, hogy sohasem akart az lenni. A protestantizmus — csak úgy, mint bármely más valódi keresztyénség — a magyarságot nem a földi létre akarta alkalmassá tenni, hanem a meny-

¹ Lásd Szabó Dezső idevágó írásait, még inkább a következő füzetet: dr. Dajka András: A Gellért-hegy és a magyar örökélet. Budapest 1927.

nyeire. Örökkévalóságomjat oltott a magyar lélekbe s azt, amennyire e földön egyáltalán lehetséges, ki is elégítette. Minden más hatása csakis ebből a szomjúságból és ennek kielégítéséből érthető, mint következmény, mint az okkal és főokozattal szerves kapcsolatban álló, de mégis csak melléktermék. Ha a protestantizmus azzal a célkitűzéssel jött volna, hogy a magyart fajilag tökéletessé, politikailag szabaddá, művelté vagy demokratikussá teszi s e céljának eszközeként alakított volna ki valamiféle „fajvédő“ vallást: ma éppúgy nem volna nyoma sem már, mint más hasonló, az emberi szellem törvényeivel ellenkező kísérleteknek (például a Julianus Aposztata mondvcsinált új pogány-ságának!).

Már pedig a faj védelem számára a faj a célok célja, a vallás pusztán alárendelt eszközszámba megy. És mi sem mutatja jobban, mint a különböző fajvédelmi elméletnek a vallás és a keresztyénség kérdésében elejétől fogva elfoglalt különleges álláspontja. Már a fajvédelem jobbszárnyán is, ahol az antiszemita eszmék uralkodik, egészen merész átértékelési hajlam nyilvánul meg a keresztyénség egyes alaptényeivel és alaptanításaival szemben (gondoljunk legmagasabb fokon a H. St. Chamberlain elméletére Jézus árja voltáról és legalsóbb fokon a hírhedt Dinter-féle „Die Sünde wider das Blut“ álkeresztyén faji teozófiára stb.). A fajvédelem balszámának lehangosabb képviselői pedig már nem is leplezik, hogy önekik a vallás pusztán csak az elérhető legnagyobb faji tökéletesség céljának fontos, de teljesen alárendelt eszköze — s hogy ilyenül a keresztyénségnél alapjában véve sokkal szívesebben látnának valami megreformált turáni pogány hitet és kultuszt és igen jó néven vennék a kálvinizmustól (mint különben is „magyar vallástól“), ha valami ilyené próbálna átfejlődni lehetőleg mielőbb.

Öntudatos protestantizmus mindaddig, amíg öntudatos keresztyénség marad, nem adhatja oda magát a fajvédelmi eszmék és törekvések kritikátlan szolgálatába. Vállalja a fajvédelem programjából mindazt, ami a bibliai keresztyénséggel összefér s a mi keresztyéni, azaz krisztusi munka, szolgálat és áldozat útján a nemzet fizikumában és pszichikumában megvalósítható. De a fajvédelemtől a protestantizmus sem vallást, sem hazafiságot nem tanulhat — mert évszázadok óta mindkét tekintetben sokkal kipróbáltabb mesterekhez van alkalma iskolába járni.

A FAJVÉDELEM a maga elszánt, non ritkán forradalmi lendületével ultranacionalista ellenképe és ellenszere akar lenni az esetenként szintén forradalmi ütemű liberális-radikális progresszióknak, amelyet a nemzeti eszméhez hol vékonyabb, hol vastagabb, de rendszerint eléggé gyors tempóban szétmálló szálak kötnek. Van azonban a mai magyar közéletnek egy másik antiliberalis és antiradikális szelleme és iránya is, melynek különböző tünetkezéseit a „romantikus konzervativizmus“ név alatt tudom leginkább összefogni. Ez szintén nacionalista alapon áll, de internacionális kitekintéssel és bekeretezéssel; szintén alapos változást és megfordulást akar létrehozni a nemzet életégésében, de egész szellemének megfelelően nem forradalmi,

hanem evolúciós úton. Ez ma a harmadik olyan frontja a magyar közfelfogásnak, amelyen a protestantizmustól várnak valamit s amellyel a magyar protestantizmusnak szembe kell néznie.

A romantikus konzervativizmus a maga legfőbb társadalmi, politikai és művelődési ideáljait a keresztyén középkorból meríti. Ez nem azt jelenti természetesen, mintha a középkort egyszerűen, sőt több mint egyszerűen reprezentálni akarná. A középkor óta létrejött magyar, európai és világfejlődésnek számos jelentős eredményét elfogadja, részint, mert azok már többé ki nem iktatható és vissza nem csökkenthető erők és ténylegességek, részint, mert egyiküket-másikat még egyenesen kívánatosnak és a saját céljára kitűnően felhasználhatónak is tartja. Ideáljai annyiban középkoriak, amennyiben a keresztyén egyházi és állami rend és tekintély középkori teológiájával és filozófiájával vannak benső összefüggésben: tartalmukat, fényüket és energiájukat egyképpen onnan merítik. Társadalmi téren a rendiségnek egy, a modern élettechnikához képest természetesen átalakult formája; a politikában az egyház tekintélyével alátámasztott monarchizmus és legitimizmus, amely mellett a különben is nagyon erős revízió alá eső parlamenti alkotmányosság csak igen másodrendű tényező; a kultúrában az egységes és zárt vallásos-egyházi tekintély elsőbbségének biztosítása; mindezekben és mindezek által egy rendben, fegyelemben, patriarchális szellemben megújuló nemzeti élet, a keresztyén gondolat nagy, ősi nemzetköziségébe beágyazva.

A magyar protestantizmus iránt már most ennek a romantikus konzervativizmusnak legszélsőbb képviselői — rendszerint kimondottan egyházi emberek — örökletesen bizalmatlanok, mert egy már említett optikai csalódással az örök forradalom kovászát látják benne s e miatt végképpen nem tartják alkalmasnak a nemzeti élet új rendje kiépítésére és a nemzeti életérdek hangsúlyozásával olykor nem is haboznak nyíltan kimondani reá a „non licet esse vos“ kategorikus ítéletét. Mások — alighanem a nagy többség és leginkább nem egyházi emberek — nem mennek el idáig s elismerik, hogy a protestantizmusban is vannak olyan vallási és erkölcsi értékek, amelyek alkalmasok egy konzervatív nemzeti átépítésbe való beleilleszkedésre — de azt mindenesetre szükségesnek tartják, hogy a protestantizmus a katholicizmus primátusát Magyarország újjáépítésében fenntartás nélkül elismerje, annak készséggel deferáljon s ahhoz minél szorosabban simuljon. Ennek a követelménynek egyébként bőségesen vannak hívei a konzervatív gondolkozású magyar protestánsok között is, természetesen nem annyira a lelkészek, hanem inkább az úgynevezett „világiak“ között. Ezek a magyar protestáns konzervatívok — legtöbbször a történelmi középosztályból kikerülve — őszinte, lelkes és cselekvő hívei, megannyi csalódás után is, a „keresztény-keresztyén nemzeti egység“ eszméjének s úgyis mint politikusok, úgyis mint protestánsok, a katholicizmussal és annak politikai képviselésével szemben a legmesszebb menő tapintatra és önmegtágadásra is készek, a radikális laicizmus és a vörös nemzetköziség veszedelmének közös és egységes kivédhetése érdekében.

De a magyar protestantizmus egésze ezen a konzervatív fronton

sem érzi otthon magát. Nem is érezheti, mert annak alapvető koncepciói az ő szellemétől idegenek. Nem mintha a rendnek, a fegyelem* nek, a tekintélynek, a nemzeti erőnek és egységnek, a keresztyén eszme primátusának és hatalmas erőket rejtő nemzetközi katholicitásnak a protestantizmus ellensége volna. Mindezekről úgy történelmi, mint dogmatikus bevezetéssel és érveléssel egytől-egyig ki lehet mutatni elfogulatlan elmék számára, hogy a protestáns koncepciókból is következnek. Csakhogy a maguk módján következnek. Van protestáns konzervativizmus is, mert—amint már rámutattunk—a protestantizmus is ismer abszolút, objektív vallási tekintélyeket. De ezek a tekintélyek a protestantizmus számára nem intézményi, hanem kizárólag szellemi és (transzcendentális értelemben) személyes természetűek. Ezért a protestáns szellemű konzervativizmus gondolati és megvalósulási formái még a legmesszebbmenő kölcsönös megértés és közeledés esetén sem lehetnek a katolikus szellemű konzervativizmusával azonosak. A középkori alapgondolat az egyház nemzetközi tekintélyét az államé és a nemzeté fölé rendeli s ez utóbbit az előbbiből származtatja és vele szentesíti. Ezzel szemben mindig eltérő konstruktív elvet fog belevinni a nemzetépítésbe az a protestáns alapgondolat^ amely a látható, földi egyház és az államhatalom viszonyát mellérendeltségnek fogja föl s a kettő fölött intézményes nemzetközi hatalmat sem szellemi, sem egyéb vonatkozásban nem hajlandó elismerni, csak az élő Isten felségjogainak, Krisztus királyságának látja mindkettőt egyformán — ha nem is egyféle értelemben — alávetve.

Ezzel az is együttjár, hogy protestáns alapon nem képzelhető el olyan konzervatív törekvés, amelynek végső célja egy vagy több nemzeti vagy nemzetfölötti intézménynek a megerősítésében áll. Protestáns alapon az emberi, tehát a nemzeti fejlődésnek is csak egy végcélja lehet — amelyben aztán tetszés szerint láthat ki-ki szélső konzervativizmust vagy szélső radikalizmust — az Istennel megteljesedett, Krisztus-arcú személyiség és az ilyen személyiségeknek a földet az éggel egybekapcsoló szabad és széttéphetetlen testvérközössége: az idők végén megvalósuló Istenországa.

Amikor a magyar protestantizmus ezért a végcélért imádkozik és dolgozik: a maga módján a konzervativizmus minden értékes építő törekvését is szolgálja nemzetünk életében — a nélkül, hogy nemcsak mélyen megalázó (ez elvégre még kicsi baj volna!), de lényegéből kivetkeztető helyzetekbe kellene sodródnia.

DE HÁT VÉGTÉRE IS — ha sem itt, sem ott, sem amott —hol, melyik fejlődési vonalon és melyik harci fronton akar hát elhelyezkedni a magyar protestantizmus a magyar nemzet közéletében?

Félreérthetetlenül megfelelek erre az önként adódó kérdésre. Nézetem szerint sehol. Sehol sem akar és nem is kell sehol „elhelyezkednie“. Történelmi rendeltetését ennek a nemzetnek az életében egyáltalában nem akkor tölti be, hogyha erőnek erejével „csatlakozni“ akar ide vagy oda, hanem akkor, hogyha megáll a maga lábán, halad a maga Ösvényén és szolgál a nemzetnek a maga sajátos szelleme minél erőteljesebb, minél építőbb kifejtésével.

Ez pedig be fog következni akkor, hogyha a magyar protestantizmus belső életében föltétlenül uralkodóvá és semmi vitát nem tűrő magátólértetődőséggé válik az a meggyőződés, hogy a protestantizmus vallás és keresztyénség. Tehát nem fogcsattogató antiklerikalizmus és nem ökölrázó kurucmagyarkodás, nem némi vallásos mázzal bekent „szabadgondolkodás“, de nem is egy önlelkétől idegen mintát szemérmesen és ügyetlenül majmoló „konstruktív irányzat“, hanem vallás a szó legmélyebb, leglelkibb, tehát legkeresztyénibb értelméből.

Ennek a meggyőződésnek a magyar protestantizmus kebelében egyetemes uralomra jutása és belőle minden következménynek levonása természetesen elsősorban ötle magától, az ő magábaszállásától és folyvást fokozódó lelki elmélyülésétől függ. Függ azonban másoktól, rajta kívül álló tényezőktől is. Hiába akarja a magyar protestantizmus a lelki elmélyülés és a pozitív, építő munka útjait járni, ha az egyházpolitikai és felekezeti viszonyokban rejülő kényszerűség újra meg újra olyan magatartást kíván tőle, amelyet aztán nagyon könnyű, de éppen nem méltányos dolog a protestantizmus „lényegéből“ következő negációnak, sérelmi politizálásnak, terméketlen féltékenységek és idegességnek bélyegezni. Meg kell gondolni, hogy az ilyen külszint mutató magatartásban a protestantizmusnak nem telik gyönyörűsége. És érdemes volna egyszer, hacsak kísérletképpen is, megszüntetni ennek a magatartásnak nem magában a protestantizmusban, hanem az egyházpolitikai és felekezeti viszonyokban rejülő okait. Mert akkor, az okozat megszűnéséből vagy további fennállásából kétségbevonhatatlan következtetéseket lehetne levonni a magyar protestantizmusnak vagy javára, vagy terhére. Ez pedig igen jó előkészítés volna egy négy- százados nagy magyar testvérpör eldőltenek.

Természetesen az a körülmény, hogy kívülálló okok és tényezők esetenként többé-kevésbé megzavarják pozitív belső élete hiánytalan kifejtésében s a látszólagos negáció magatartására kényszerítik, még éppen nem menti föl a magyar protestantizmust az előbb mondott főkötelessége alól. Azzal az önmegtagadással, amelyhez fönnállásának négy százada alatt meglehetősen hozzászókatott, sajátos lelkiségének azzal az erőösszeszedésével, mely történelmének sorsdöntő fordulatain eleddig sohasem maradt el, tartozik ma is hiány nélkül kifejtetni önmagából speciális vallási, tehát keresztyéni értékeit. Tartozik a saját érdekében, de tartozik a magyar nemzet érdekében is. Abból a protestantizmusból ugyanis, amelyik elsősorban és alapvetőleg vallás és keresztyénség, egészségesen és termékenyítőn árad ki a protestáns-keresztyén szellemű társadalmi, politikai, művelődési munka is. Megfordítva ez sohasem képzelhető. Protestánsná — vallásos, keresztyéni értelemben — még soha senkit nem tett s ezután sem fog tenni az, hogyha valamely, a protestantizmussal rokonszenvező s annak érdekeit szolgálni vélő akár progresszív, akár konzervatív társadalmi vagy politikai tevékenységben részt vesz, vagy esetleg a nemzeti és emberi műveltségnek a protestantizmussal kapcsolatba hozható elemeit magára szedte — de különben közel sem járt a hitbéli megigazulásnak és életbeli átalakulásnak a protestantizmus kínálta spirituális forrásaihoz. Ellenben, aki már ezekből a forrásokból ivott s hozzájuk

folyvást visszatér, tehát a szó legmélyebben vallásos értelmében protestáns keresztyén: annak ennél fogva megvan a lehetősége arra, hogy nagyon jó alkateleme s esetleg cselekvő tényezője legyen a magyar nemzetélet kívánatos, építő irányú társadalmi, politikai, művelődési fejlődésének is. A komolyan és mélyen protestáns keresztyén ember a társadalomban az önzetlen szeretetszolgálat szellemét és a kapitalista és szocialista világrend ellentétes féligazságainak egy legmagasabb szintézisben való feloldását: az Istentulajdon elvét fogja képviselni. A politikában a szellem és a személyiség isteni eredetű jogainak lesz rettenthetetlen védelmezője s az e jogokból fakadó köteleltségjeljesítésnek példaadó előharcosa. A művelődésbe bele fogja vinni vallása többévszázados kulturális munkájának azt a nemes és maradandó értékű lendületét, színét és zamatját, amely nélkül (a magyar kultúrpolitika mai legmagasabb vezetőtényezőinek elfogulatlan ítélete szerint is) sajnosan megszegényednék egész nemzeti művelődésünk. Mindezekben és mindezekkel pedig a komolyan és mélyen protestáns keresztyén magyar ember öntudatos nemzeti szolgálatot is végez, mert a nemzetéletet isteni adottságnak tekinti, amelynek folytonos szolgálata nélkül a krisztusi testvérszeretet és önfeláldozás gyakorlásának egyik legtermészetesebb és legdicsőbb alkalmától fosztaná meg magát.

Hogy ezt a szentséges szolgálatot négy századon át végezte és végezhette: abban a magyar protestantizmus, amennyiben komolyan és mélyen keresztyén, nem egy, a múltból ereklyeként átöröklött dicsekvési tárgyat lát, hanem terhes, de áldott elköteleztetést a jelenre és jövőre nézve. Ezt az elköteleztetést Isten kezéből mindennap alázatosan újra elfogadni s csöndben és áhítatosan hordozni, akár keresztet, akár pálmát jelent: magyar nemzeti szempontból ez a magyar protestantizmus egyetlen igaz útja.

RÉVÉSZ IMRE